

УДК 347

Онищук Людмила Анатоліївна - доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу інновацій та стратегій розвитку освіти Інституту педагогіки НАПН України
E-mail: vldonischuk@voliacable.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТРУЮВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено аналіз теоретико-методологічних засад конструювання та реалізації змісту освіти - багаторівневої педагогічної моделі соціального замовлення, яка представляє в предметі дидактики зміст навчання; в контексті дослідження критично осмислено основні теорії змісту освіти - дидактичний формалізм, дидактичний матеріалізм, дидактичний матеріалізм; охарактеризовано сучасні концепції змісту освіти, зокрема такі, як: «Зміст освіти - педагогічно адаптовані основи наук», «Зміст освіти - система знань, умінь і навичок», «Зміст освіти - педагогічно адаптований соціальний досвід людства, тотожний за структурою людській культурі», «Зміст освіти - зміст і результат процесу прогресивних змін властивостей і якостей особистості».

Ключові слова: освіта, зміст освіти, соціальний досвід.

Onishchuk Ludmila - Doctor of Pedagogical Sciences, Head Researcher of the Innovation and Education Development Strategies of the Institute of Education of NAPS of Ukraine
E-mail: vldonischuk@voliacable.com

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASES FOR CONSTRUCTION AND IMPLEMENTATION OF EDUCATIONAL CONTENT

Annotation. In the article the author analyzes the theoretical and methodological principles of designing and implementing educational content (multilevel pedagogical model of social order, which is a learning content in the didactics content). In the context of studies, the author critically analyzes the basic theory of educational content - didactic formalism, didactic materialism, didactic pragmatism. The author characterizes modern conceptions of educational content, such as: «The educational content - pedagogically adapted basics of sciences», «The educational content - a system of knowledge and skills», «The educational content - pedagogically adapted social experience humanity, identical in structure to human culture», «The educational content - the content and result of progressive changes' process in the properties and qualities of person».

Keywords: education, education content, social experience.

Вступ. З позицій інтересів демократичного суспільства техногенний тип культури, який на особистісному рівні посилює її духовний занепад і деморалізацію, формує нові вимоги до освіти, рівня наукової грамотності та освіченості сучасної людини, актуалізує проблему пошуку диверсифікованих і результативних освітніх систем, що орієнтуються на подолання її професійної та культурної обмеженості [3, с 16].

Освіченість сучасної людини зумовлюється і залежить від змісту освіти. Його конструювання й реалізація мають спрямовуватися на подолання орієнтації «традиційних освітніх систем на енциклопедичність освіти, надмірну перевантаженість інформаційним і фактологічним матеріалом, який далеко не завжди пов'язаний зі справжніми запитами та потребами особистості й суспільства ...» [4, с 5].

У контексті заявленого актуальним і доцільним є вивчення проблеми конструювання та реалізації змісту освіти в умовах реформування освітніх систем та аналізу його теоретико-методологічних засад.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемі конструювання та реалізації змісту освіти присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, концептуальні засади глобальної освіти висвітлено в працях М. Бургіна, Б. Гершунського, В. Загв'язинського, В. Краєвського, В. Кричевського, А. Ліферова та ін.; педагогічні аспекти синергетичного підходу до проблем освіти розкрито в дослідженнях В. Маткіна, О. Разумовського, О. Суббето та ін.; цілі й завдання навчання за освітніми рівнями ЗСО, їх змістове й організаційно-методичне наповнення, наступність і взаємозв'язки між ними обґрунтовано в працях Н. Бібік, Л. Дольнікової, В. Леднева, І. Лернера, О. Савченко, М. Скаткіна та ін.); результати зарубіжних прогностичних досліджень в освіті науково-дослідних організацій і центрів (Інститут із вивчення й планування освіти в Гамбурзі (за ініціативою ЮНЕСКО); Міжнародне бюро з освіти в Женеві; Науково-дослідний педагогічний центр у Парижі, Міжнародний Банк реконструкції та розвитку у Вашингтоні; Асоціація майбутнього дослідження у США; Інститут міжнародних педагогічних досліджень у Франкфурті-на-Майні в Німеччині тощо) використано вітчизняними вченими в процесі конструювання й реалізації змісту освіти.

Мета статті полягає в аналізі теоретико-методологічних засад конструювання та реалізації змісту освіти - багаторівневої педагогічної моделі соціального замовлення, яка представляє в предметі дидактики зміст навчання. У процесі вивчення досліджуваної проблеми використано комплекс теоретичних методів і характеристик, зокрема: теоретичні методи-операції: аналіз і синтез, абстрагування і конкретизація, порівняння, узагальнення, формалізація, аналогія, моделювання.

Результати дослідження. Вивчення проблеми конструювання та

реалізації змісту освіти в умовах реформування освітніх систем, аналіз та критичне осмислення його теоретико-методологічних засад зумовили необхідність розкриття ознак і властивостей таких понять, як «освіта» та «система освіти». Згідно з традиційним визначенням поняття «освіта» розглядається як досвід людства, що передається для засвоєння одним поколінням іншому; структурний елемент процесу навчання; спеціально відібраний для засвоєння учнями об'єм знань, умінь і навичок.

У сучасній довідковій літературі поняття «освіта» тлумачиться як духовне обличчя людини, яке формується під впливом моральних і духовних цінностей, які є надбанням її культурного кола, а також процес формування, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини [2, с 241]; процес і результат засвоєння особистістю певної системи наук знань, практичних умінь і навичок і розв'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які сукупно визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості. Освіта є однією з найширших педагогічних категорій, яка має цілісну, поліфункціональну та полісміслову структуру. ...» [2, с 614].

Зміст освіти в педагогічній науці і практиці розглядається як соціально та особистісно детерміноване, зафіксоване в педагогічній науці уявлення про соціальний досвід, який має засвоїти підростаюче покоління. Іншими словами, як педагогічна модель соціального досвіду. Кожен з етапів розроблення такої моделі має відповідати визначеному рівню конструювання змісту освіти.

Зміст освіти - система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей суб'єктів освітньої діяльності, формування їхнього світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя та праці. Зміст освіти вміщує елементи соціального досвіду, нагромадженого людством, а саме: знання про природу, суспільство, техніку і способи мислення; досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюється разом зі знаннями в уміннях і навичках особистості, яка його засвоїла; досвід творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових проблем, які постають перед суспільством, потребують самостійного перетворення раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих; досвід ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини, його вияв на формування ставлення до навколишнього світу, інших людей.

Теоретична модель змісту освіти має п'ять рівнів формування. Три з них - рівень загального теоретичного уявлення, рівень навчального предмета (навчальної дисципліни) та рівень навчального змісту - відносяться до змісту, що проектується. На кожному рівні зміст освіти представлено як систему відповідно до основних її характеристик - складу, структури і функцій. Це знання про основні її елементи, зв'язки між

ними та їх ролі в освіті. На кожному наступному рівні вони приймають все більше конкретний вид.

На першому рівні формування змісту освіти встановлюється, що два елементи соціального досвіду (ці два елементи змісту освіти - знання та способи діяльності - в кінцевому результаті стають знаннями, вміннями та навичками для кожного суб'єкта уміння) необхідно включити в зміст освіти і відповідно до Державного освітнього стандарту визначити мінімум знань і вмінь, яким має оволодіти суб'єкт учіння; з'ясовуються «допредметні» зв'язки між різними елементами. Вони конкретизуються на другому рівні як міжпредметні зв'язки, знання й уміння «розподіляються» за предметами і приймають більш конкретну форму. На третьому рівні вони включаються в підручники, навчально-методичні матеріали, тести, завдання, вправи тощо.

На четвертому й п'ятому рівнях реалізується зміст освіти. Зокрема, на четвертому рівні взаємодіють суб'єкти учіння; зміст освіти відображається не в проекті, а реалізується в процесі навчання; на п'ятому рівні зміст освіти як кінцевий результат навчання стає надбанням особистості суб'єкта учіння.

Відправним пунктом процесу конструювання та реалізації змісту освіти є освітні цілі, які відображені в термінах філософії, соціології та засобах масової інформації; наступним - їх конкретизація через психологічне уявлення про ті якості особистості, якими має володіти освічена людина. З позицій системного підходу на початковому етапі конструювання змісту освіти необхідно сформулювати загальне теоретичне уявлення про такий зміст освіти, в якому не було б пропущено будь-що істотне в педагогічних цілях. Зміст освіти на цьому рівні - це уявлення про склад (елементи), структуру (зв'язок між елементами) та функції соціального досвіду, який передається. У загальному вигляді на цьому рівні необхідно встановити, чому необхідно та чому можна вчити суб'єктів навчально-виховного процесу; виокремити кожний елемент змісту, що відображає певну ціль.

Зміст освіти, який за структурою відповідає соціальному досвіду, складається з чотирьох основних елементів: досвіду пізнавальної діяльності, який зафіксовано у формі її результатів - знань; досвіду здійснення відомих способів діяльності - у формі умінь і навичок діяти за взірцем; досвіду творчої діяльності - у формі вмінь приймати нестандартні рішення в проблемних ситуаціях; досвіду здійснення емоційно-ціннісного ставлення - у формі особистісних орієнтацій. Означені елементи утворюють структуру змісту. Вони пов'язані між собою таким чином, що кожний попередній елемент є передумовою для переходу до наступного. Такі ж характеристики системи, якими є склад, структура, функції, зберігаються і на інших рівнях.

Зміст освіти на рівні навчального предмета (навчальної дисципліни) (уявлення про те, чому необхідно вчити) стає більш

конкретним: на цьому рівні визначаються лише ті сфери соціального досвіду, якими мають оволодіти суб'єкти учіння.

Окрім того, в процесі конструювання змісту навчального предмета (навчальної дисципліни) необхідно враховувати не лише логіку науки, а й умови перебігу та закономірності процесу навчання, в якому він реалізується. Елементи змісту освіти, визначені на першому рівні і представлені на другому, реально наповнюються на рівні навчального матеріалу. Конкретні знання, вміння і навички, а також пізнавальні задачі і вправи складають зміст підручників, посібників та інших матеріалів.

Вищезазначені рівні розроблення змісту освіти складають зміст педагогічної моделі соціального досвіду, яку необхідно матеріалізувати в процесі навчання та закріпити в свідомості суб'єктів учіння.

Зміст освіти висвітлюється не лише в наукових працях з методики викладання окремих навчальних предметів, а й у нормативних матеріалах - програмах, планах, стандартах, методичних рекомендаціях тощо. У процесі конструювання змісту навчального предмета (навчальної дисципліни) вирішальне значення відіграє його функція в загальній освіті (функція навчального предмета (навчальної дисципліни), яка визначається освітніми цілями).

Конструювання та реалізація змісту освіти потребує критичного осмислення сучасних концепцій змісту освіти, зокрема таких, як: «Зміст освіти - педагогічно адаптовані основи наук», «Зміст освіти - система знань, умінь і навичок», «Зміст освіти - педагогічно адаптований соціальний досвід людства, тотожний за структурою людській культурі». «Зміст освіти - зміст і результат процесу прогресивних змін властивостей і якостей особистості». Приводимо загальну характеристику кожної з них.

Концепція *«Зміст освіти - педагогічно адаптовані основи наук»* орієнтує суб'єктів учіння на залучення до науки й виробництва. Згідно з цією концепцією провідними принципами відбору й конструювання змісту освіти є загальні методи і принципи побудови знань, які, перш за все, властиві природничим і точним наукам. Ця концепція характеризується як технократична, сцієнтична, яка є продовженням теорії дидактичного матеріалізму.

Концепція *«Зміст освіти - система знань, умінь і навичок»*, вміщує положення, в яких означені ЗУНи, які мають бути засвоєні суб'єктами учіння, досвід творчої діяльності та досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу. Знання, вміння та навички, що становлять основи наук і відповідних навчальних предметів (дисциплін), є необхідними для життя та діяльності в соціумі (М. Данилов, Б. Єсіпов, В. Онищук та ін.).

Концепція *«Зміст освіти - педагогічно адаптований соціальний досвід людства, тотожний за структурою людській культурі»*. Згідно з цією концепцією зміст освіти ізоморфний соціальному досвіду. Він складається з чотирьох структурних елементів: досвід пізнавальної діяльності (результат-знання); досвід репродуктивної діяльності - у формі

способів щодо її здійснення (умінь, навичок); досвід творчої діяльності - у формі проблемних ситуацій, пізнавальних задач тощо; досвід реалізації емоційно-ціннісного ставлення (І. Лернер, М. Скаткін, В. Краєвський).

Концепція «Зміст освіти - зміст і результат процесу прогресивних змін властивостей і якостей особистості». Згідно з цією концепцією перелік загальноосвітніх курсів визначається структурою наукової галузі, що вивчається (жива і нежива природа, людина, суспільство, системи і структури, техніка і технологія тощо), та структурою діяльності, що відображається в інваріантних аспектах культури особистості - пізнавальної, комунікативної, естетичної, моральної, трудової, фізичної (В. Леднев).

Концепція «Зміст освіти - освітнє середовище, що забезпечує особистісний освітній рух учня та його прирощення». Згідно з цією концепцією зміст освіти ділиться на зовнішній - середовище; внутрішній - той, що створюється самостійно в процесі взаємодії із зовнішнім освітнім середовищем. Зовнішній і внутрішній зміст освіти не співпадають. Діагностиці та оцінюванню підлягає прирощування освіти за певний навчальний період (В. Хуторський).

Теоретичним підґрунтям конструювання та реалізації змісту освіти є основні теорії змісту освіти - дидактичний формалізм, дидактичний матеріалізм, дидактичний матеріалізм. Приводимо їх загальну характеристику.

Дидактичний формалізм (Геракліт, Цицерон, Локк, Песталоцці, Кант, Герbart) спирається на філософію раціоналізму, яка стверджує, що джерелом знань є розум. Представники дидактичного формалізму вважали, що: оволодіння фактичними знаннями не є важливим для розвитку розуму; необхідно, перш за все, розвивати розум і здібності людини.

Дидактичний матеріалізм (Я. Коменський, Г. Спенсер). За переконаннями представників цієї теорії основною метою закладу освіти є передача якомога більшого об'єму знань із різних галузей науки. Енциклопедична модель навчання Я. Коменського користувалася особливою популярністю в ХІХ ст. Вона зберігається і сьогодні разом з однією зі своїх проблем - перевантаженням суб'єктів учіння зайвою інформацією.

Дидактичний прагматизм (Дж. Дьюї, І. Кершенштайнер). Розробники цієї теорії вважали, що освіта є неперервним процесом реконструкції досвіду. Джерело змісту освіти криється не в окремих предметах, а в громадській та індивідуальній діяльності суб'єктів учіння. Дж. Дьюї, І. Кершенштайнер поняття «зміст освіти» розглядали як міждисциплінарну систему знань, засвоєння яких потребує від суб'єктів учіння колективних зусиль щодо вирішення поставлених задач, практичних дій, ігрових форм занять, індивідуальної самостійності [3, с 18].

Загальновідомо, що основним компонентом освіти є знання. Вони узагальнюють у собі накопичений досвід людства у вигляді фактів правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій, якими володіє наука. Виділяють такі види знань: основні терміни і поняття, без яких неможливо зрозуміти жодного тексту та висловлювання; факти повсякденної дійсності та наукові факти, без знання яких неможливо зрозуміти закони науки, формувати переконання, доводити та обстоювати ідеї; основні закони науки, що розкривають зв'язки між різними об'єктами та явищами дійсності; теорії, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, методи пояснення та передбачення явищ певної предметної галузі; знання про способи діяльності, методи пізнання та історії здобуття знань (методологічні знання); знання про норми ставлення до різних явищ життя (оцінювальні знання). Означені види знань поділяють на теоретичні (поняття, системи понять, абстракції, теорії, гіпотези, закони, методи науки) й фактичні (одиничні поняття (знаки, цифри, букви, географічні назви, історичні постаті, події).

Серед знань, які мають засвоїти суб'єкти учіння, особлива роль належить тим, що відображають способи діяльності і використовуються на практиці. Вони мають алгоритмічний характер (наприклад, знання про способи і порядок виконання арифметичних дій). У навчальних предметах вони оформлені у вигляді правил. Освітня функція навчання повинна забезпечити повноту знань, що визначається рівнем засвоєння передбаченої навчальною програмою інформації з кожної навчальної дисципліни, яка необхідна для розуміння основних ідей; істотних причинно-наслідкових зв'язків; системність знань, їх упорядкованість, щоб будь-яке знання впливало з попереднього і проклало шлях для наступного; усвідомленість знань, що полягає в розумінні зв'язків між ними, прагненні самостійно постійно поповнювати їх; дієвість знань, що передбачає вміння оперувати ними, швидко знаходити варіативні способи застосування їх у мінливій ситуації.

Висновки. Аналіз змісту освіти як педагогічної моделі соціального досвіду дали можливість з'ясувати, що засади «олюдненої» освіти хвилювали педагогічну громадськість навіть тоді, коли не було умов для її реалізації. Філософське осмислення педагогічної науки та освітньої практики, орієнтація на розвиток особистості, відмова від авторитаризму в педагогічному спілкуванні, проблемне навчання, культурологічний і компетентнісний підходи до побудови змісту освіти - це основні прояви цього процесу, які повною мірою відповідають настановам гуманістичного мислення.

Зміст освіти має відповідати соціальному замовленню суспільства, забезпечувати наукове й практичне значення навчального матеріалу, детерміновану єдність у процесі конструювання та реалізації змісту освіти з позиції навчальних предметів (дисциплін), що вивчаються, враховувати реальні можливості процесу навчання та забезпечувати

соціально.

Класики радянської дидактики І.Лернер і М.Скаткін підкреслювали, що головною соціальною функцією освіти є передача досвіду, накопиченого попередніми поколіннями людей. Означену функцію покладено в основу конструювання та реалізації змісту освіти значної частини концепцій, навчальних програм і підручників. Розробникам змісту освіти на рівні навчального предмета (навчальної дисципліни) слід пам'ятати, що не всі навчальні предмети (навчальні дисципліни) представляють основи наук (немає таких наук, як «література», «іноземна мова»); такі навчальні предмети (навчальні дисципліни), як фізика, хімія, історія тощо не є копією відповідних наук.

Література

1. Большой энциклопедический словарь. - 2-е изд., Б 79 перераб. и доп. - М.: Большая Российская Энциклопедия; СПб: Норинт, 2000. - 1456 с.
2. Енциклопедія освіти /Акад. пед. наук України; голов, ред. В.Г. Кремень. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - С. 241, 614.
3. Онищук Л.А. Фундаментальність - категорія якості та освіченості сучасної людини / Онищук Людмила Анатоліївна // Шлях освіти: науково-методичний журнал. - К., 2011. - № 2 (60). - С. 15-19.
4. Прийма С.М. Система відкритої освіти дорослих: теоретико-методологічні засади проектування і функціонування: монографія / С.М. Прийма. - Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. - 324 с

Bibliography

1. Large Encyclopedic Dictionary (2000). - 2-e izd., B 79 pererab. i dop. - M.: Bol'shaja Rossijskaja Jenciklopedija; SPb: Norint. - 1456 s.
2. Encyclopedia of education / Akad. ped. nauk Ukrajinj; gholovnyj red. V.Gh. Kremenj (2008). - K.: Jurinkom Inter. - 1040 s.
3. Onyshhuk LA (2011) Fundamentality is the Category of Quality and Education of Modern Man / Onyshhuk Ljudmyla Anatolijivna // Through Education, Scientific and Methodological Magazine. - K. - № 2 (60). - S. 15-19 (in Ukrainian)
4. Pryjma S.M. (2015) Opened Adult Education: Theoretical and Methodological Principles of Design and Operation / S.M. Pryjma. - Melitopolj: Vydavnyctvo MDPU im. B. Khmeljnycjkogho. - 324 s. (in Ukrainian)